

1. Obiekt

**ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO-
AUGSBURSKIEGO**

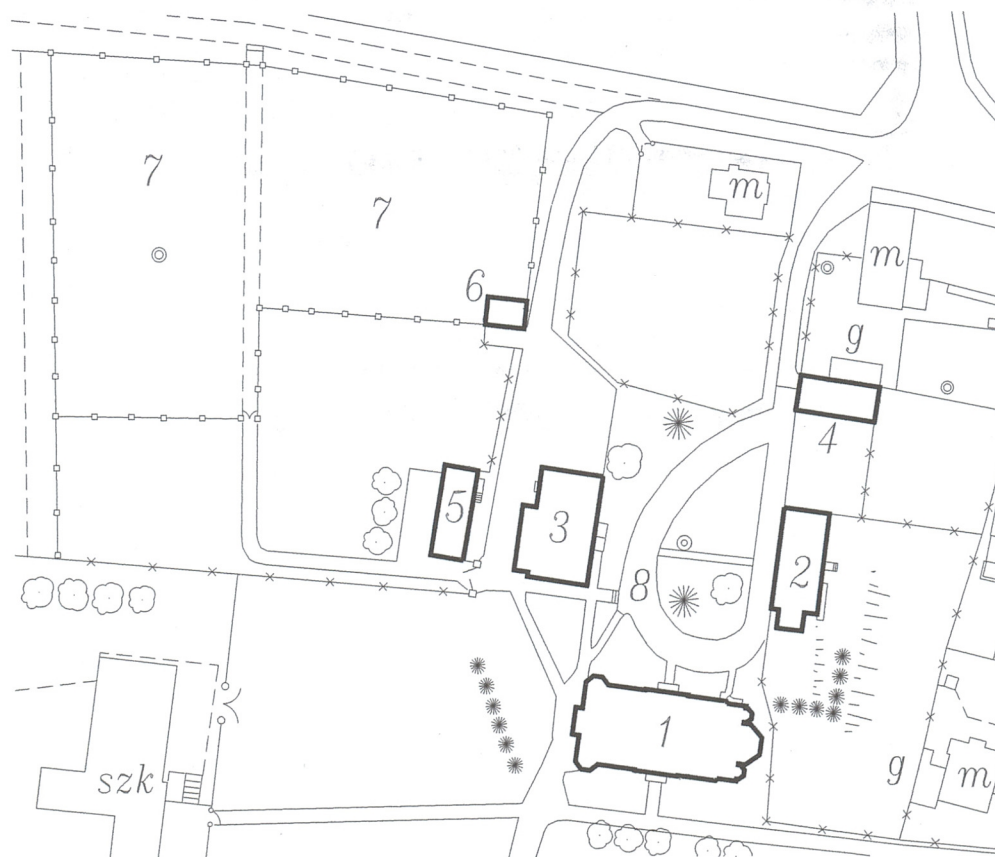
2. Czas powstania

lata: 1782, 1880, 1912

3. Miejscowość

JAWORZE

11. Zdjęcie, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

- © studnia
m bud. mieszk.
g bud. gospod.
drogi utwardz.
drogi nieutw.
siatka stal.
mur kam.
ogrodz. metal.

0 40m

pow. zesp. ok. 1,4 ha

- kościół
- plebania
- szkoła
- obora ob. bud.gosp.
- bud. gosp.
- marownia
- centarz
- dzielnica

4. Adres

Pl. Kościelny 25, 26
43-384 Jaworze

nr działek: 3559, 3763, 3558, 1188, 1189, 3100,
1191/1, 1191/2, 1192/2, 1192/3, 1190, 1196,
1193, 3613, 1198/3, 1514, 1198/6, 1198/5,
3762, 1198/4, 1198/2

nr ks. wiecz.: [redacted] gm. Jaworze, pow. bielski

5. Przynależność administracyjna

województwo śląskie

powiat bielski

gmina Jaworze

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Ernsdorf

7. Przynależność administracyjna do 31.12.1998 r

województwo bielskie

gmina Jaworze

8. Właściciel i jego adres

parafia ewangelicko-ausburska w
Jaworzu; Pl. Kościelny 25
43-384 Jaworze

9. Użytkownik i jego adres

jw.;

10. Rejestr zabytków

nr: A/024 z dnia 17.12.2008

A-521 z 1.10.1987
- dec. mb

12. Autorzy, historia obiektu, określenie stylu.

Założenie Jaworza przypada na 4 ćw. XIII w. (pierwsza wzmianka historyczna z 1302 r.). Wieś była początkowo własnością książąt cieszyńskich, nadaną w 1 poł. XV w. rycerskiemu rodowi von Arnsdorf, który sprowadził tu grupę osadników niemieckich. Od końca XV w. właścicielami wsi był polski ród Jaworskich (do 1613 r.), którzy prowadzili intensywną akcję osadniczą. Około 1570 r. wieś dzieliła się już na trzy części - Jaworze Dolne, Średnie i Górne. Od 1613 do 1754 r. miały one różnych, często zmieniających się, właścicieli spośród szlachty cieszyńskiej jak Górecki, Rudeccy, Bludowscy, Centnerowie, Schlickowie, Starzyńscy, Marklowscy. W 1754 r. cała wieś znalazła się w ręku Jerzego hr. Laszowskiego, który prócz popierania miejscowych ewangelików, podjął się dalszej kolonizacji dolin górskich w rejonie Jaworza. W 1793 r. Jaworze kupił hrabia Arnold Saint Genois d'Anneaucourt. Tej francuskiej rodzinie wieś zawdzięcza pomyślny rozwój i przeobrażenie, zgodnie z duchem epoki, w kurort uzdrowiskowy (1862 r.). W 1906 r. dobra jaworzańskie zakupił hr. Henryk Larisch, który doprowadził uzdrowisko do upadku. Po I wojnie światowej wskrzesił kurort dr Zygmunt Czop, otwierając renomowany zakład wodoleczniczy. W rezultacie w okresie międzywojennym Jaworze stało się modną w Polsce miejscowością letniskową. Jego pracę kontynuował syn, dr Jerzy Czop, podobnie jak ojciec, propagator Jaworza jako miejscowości uzdrowiskowej (1927-30).

Po wystąpieniu Martina Lutra w 1517 r. idee reformacji szybko przeniesiono na Dolny Śląsk i Śląsk Cieszyński, gdzie zyskały dużą popularność, szczególnie od 1545 r., po objęciu władzy przez księcia Wacława III Adama. W Jaworzu pierwsza parafia ewangelicka powstała w XVI w. W wyniku kontrreformacji drewniany kościół jaworski został w 1654 r. odebrany protestantom. Pozbawieni świątyni miejscowi ewangelicy byli zmuszeni spotykać się na nabożeństwach na zboczach wzgórza Borowina. Ogłoszenie przez cesarza Józefa II Habsburga tzw. Patentu Tolerancyjnego w 1781 r., stworzyło protestantom możliwość budowy domów modlitwy, które jednak musiały odpowiadać pewnym wymogom, np. nie mogły posiadać wież i dzwonów. Kościół w Jaworzu wzniesiony został z fundacji ówczesnego właściciela miejscowości, barona Jerzego Ludwika Laszowskiego i jego żony Gottieby Ludwiki d.d. v. Logau, w l. 1782-86, jako pierwszy w księstwie cieszyńskim. Baron подарował gminie ewangelickiej parcelę z przeznaczeniem na budowę kościoła, plebanii z zabudowaniami gospodarczymi i szkoły oraz dał większość materiałów budowlanych. Prace prowadzono w latach 80-tych i 90-tych XVIII w. (kościół 1782-86, plebania i budynki gosp. l. 80-te, szkoła 1794), za czasów pastora Jana Kłapsi (1782-1800). Znaczącą rolę w rozwoju zespołu odegrał pastor

[ed. wkł. nr 1]

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, wnętrze, wyposażenie, instalacje)

SYTUACJA. Jaworze — wieś w pd. części województwa śląskiego, na Pogórzu Śląskim u stóp Beskidu Śląskiego (ramię Błotnego z grzbietu Klimczoka), położona na wys. 340- 500 m n.p.m, na granicy powiatów bielskiego i cieszyńskiego, przy trasie międzynarodowej z Bielska-Białej do Cieszyna; siedziba miejskich władz gminnych. Gmina Jaworze obejmuje swym zasięgiem cztery przysiółki: Jaworze Średnie, Jaworze Górne i Jaworze Nałęże i Jaworze Dolne.

Zespół zabudowań kościoła ewangelicko-augsburskiego zlokalizowany jest w centrum miejscowości, na lekkim skłonie po zach. stronie ul. Zdrojowej, głównej drogi przelotowej przez wieś. Po przeciwnej stronie drogi, na wysokości zespołu kościelnego znajduje się założenie pałacowe, z pałacem (dziś młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym), towarzyszącymi mu oficynami i ogrodem.

KOMPOZYCJA. Zespół kościoła ewangelicko-augsburskiego zajmuje teren kilkunastu małych posesji i złożony jest z dwóch części. Pierwotny, XVIII-wieczny zespół kościelny, stanowi wsch. część całości dzisiejszego założenia. Na jego terenie mieszczą się główne zabudowania: kościół (nr 1), plebania (nr 2) i szkoła (nr 3), ustawione w czworobok i otaczające wewnętrzny dziedziniec. Każdy z budynków wyznacza inną jego pierzeję: dominujący nad całym założeniem kościół, usytuowany jest od pd., szkoła znajduje się w pierzei zach., plebania naprzeciwko niej, od wsch. Pn.-wsch. narożnik tej części zespołu wyznacza obora (?), dziś budynek gospodarczy wielofunkcyjny (nr 4), ustawiony prostopadłe do osi podłużnej pierzei, akcentujący główny wjazd na teren zespołu. Plebani i budynkowi obory towarzyszy niewielka ogrodzona działka, zapewne teren dawnego ogrodu gospodarczego. Dziedziniec w kształcie prostokąta wydłużonego w osi pn. – pd., pozostaje nie zabudowany od strony pn. Asfaltowa droga dojazdowa, równoległa do ul. Zdrojowej obsadzona została współcześnie tujami. Na terenie zespołu zachowano oryginalną nawierzchnię brukową z naturalnego kamienia, którym wyłożona została droga wewnętrzna. Droga biegnie przy elewacji bocznej obory i rozwidła się dalej, tworząc pętlę obiegającą dziedziniec wzdłuż fasad plebanii i szkoły oraz elewacji pn. kościoła. Wnętrze pętli obsadzone jest współcześnie ozdobną zielenią, otaczającą studnię. Od drogi wewnętrznej odchodzi odgałęzienie w pd.-zach. narożniku dziedzińca, między szkołą i kościołem, które rozwidła się za fasadą kościelną na dwie drogi wylotowe: pd. i wsch. aleję, stanowiącą dojście do ul. Zdrojowej. Trzecia droga, która bierze początek w tym punkcie do asfaltowa droga pn., oddzielająca starszą i młodszą część zespołu, stanowiąca jednocześnie drogę dojazdową do cmentarza.

W końcu XIX w., wraz z założeniem cmentarza ewangelickiego, zespół kościoła uległ znacznemu powiększeniu terytorialnemu. Nowa część, obszarowo większa od pierwotnej, usytuowana jest na pn.-zach. od niej. Składa się na nią cmentarz, w którego pd.-wsch. narożniku pobudowano marownię (nr 6) oraz pd.-zach. tereny zielone (ogrodu ozdobnego, sadu ?), jak wskazuje archiwalna rycina, w koń. XIX w. – obsadzone drzewami. Na tym terenie, naprzeciw budynku szkolnego, wzniesiono budynek gospodarczy o nieznanej funkcji (nr 5), który nie zachował się do naszych czasów. W jego miejscu powstał w latach 80-tych XX w. współczesny dwukondygnacyjny budynek gospodarczy i pomocniczy. Granice nowej części zespołu wyznaczone są z trzech stron drogami. Od starej części oddziela ją wsch. droga asfaltowa, (dojazd do cmentarza), na pn. łącząca się z poprzeczną utwardzoną aleją (wyznacza pn. granicę cmentarza), łączącą się na wsch. z ul. Zdrojową. Równoległa do alei droga pd. stanowi granicę pd. ogrodu (?).

Niektóre elementy zespołu wydzielone współczesnymi ogrodzeniami z siatki stalowej na betonowej podmurówce: ogród gospodarczy między plebanią i oborą, zieleniec sąsiadujący od pn. z budynkiem szkoły, główna droga wjazdowa na teren zespołu oraz teren ogrodu przy współczesnym budynku

<p>14. Kubatura</p> <p style="text-align: center;">m^3</p>	<p>15. Powierzchnia użytkowa</p> <p style="text-align: center;">m^2</p>	<p>16. Przeznaczenie pierwotne</p> <p style="text-align: center;">zespół kościoła ewangelicko- augsburskiego</p>	<p>17. Użytkowanie obecne</p> <p style="text-align: center;">zespół kościoła ewangelicko- augsburskiego</p>
<p>18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja</p> <p>⇒ remonty dotyczące poszczególnych budynków ☞ <i>patrz: karty szczegółowe obiektów: kościoła. Szkoły, plebanii, marowni, obory;</i></p> <p>⇒ lata 90-te XX w. ——— uporządkowanie otoczenia, renowacja bruku drogi wewnętrznej, mała architektura, zieleń;</p> <p style="padding-left: 20px;"><u>Dokumentacja techniczna</u>, dot. poszczególnych budynków zespołu:</p> <p>☞ <i>patrz karty szczegółowe obiektów (plebania, kościół, szkoła)</i></p>		<p>19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje)</p> <p>Zachowana pierwotna kompozycja zespołu, z wjazdem od pn. i wewnętrzną brukowaną kamieniem drogą. Zmianie uległy funkcje części budynków: dawna szkoła pełni rolę budynku mieszkalnego (piętro) i domu parafialnego, dawna obora (?) to teraz budynek gospodarczy, wielofunkcyjny (garaż, komórki). Niektóre budynki zmieniły także formę; całkowicie został przekształcony budynek gospodarczy zach., który wzniesiono na nowo na częściowo starych fundamentach, przebudowano również budynek dawnej obory, adaptując go w części na garaż. Pozostałe zabudowania: kościół, plebanię i szkołę przekształcano i przebudowywano na przestrzeni lat, zgodnie z potrzebami i modami stylowymi (najbardziej zmienił się w stosunku do pierwotnego wygląd kościoła – na wygląd jego elewacji niekorzystnie wpłynęły przekształcenia z lat 1912 i 1928) [☞ <i>patrz karty szczegółowe obiektów</i>].</p> <p>20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie</p> <p>⇒ przeprowadzenie wymaganych remontów poszczególnych budynków [☞ <i>patrz karty szczegółowe obiektów</i>];</p> <p>⇒ wpisanie zespołu do rejestru zabytków i objęcie go pełną ochroną konserwatorską;</p>	

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

- archiwum ŚIWUOZ w Katowicach: karty ewidencyjne wyposażenia kościoła ewangelicko-augsburskiego w Jaworzu, wyk. PDZ ALMA Jacek Sawiński, 2008 r.;
- archiwum parafialne – ikonografia: repr. fotograficzna panoramy Jaworza, z podpisem: Ernsdorf, öster Schlesien, Wasserheilanstalt und Kurort in den Beskiden, 400 m. (prawdopodobnie ok. 1880 r.); zdjęcia archiwalne kościoła przed rozbudową w 1912 r.: widok zewnętrzny od pd., widok wnętrza ku prezbiterium; reprodukcja fotograficzna pieczęci z sylwetką kościoła sprzed 1851 r.; portrety fundatorów kościoła, baronostwa Laszowskich [patrz karty ewidencyjne wyposażenia wnętrza kościoła ewangelicko-augsburskiego ..]; fotografie przedstawiające pastorów kościoła; fotografie przedstawiające robotników pracujących przy przebudowie kościoła;

22. Bibliografia

G. Biermann, Gesch. Des herzogtums Teschen., 1894,
K. Michejda, Dzieje kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim, 1909, str. 237–238. [publ. także w: Z historii Kościoła ewangelickiego na Śląsku, Katowice 1992]
S. Berezowski, Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie Śląskim., Katowice 1937
G. Grundmann, Kunst im Teschener Land., Deutsche Monatshefte 1940;
Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. T.VI, z. 2, Warszawa 1967, str. 63–64
J. BRODA, Dzieje parafii diecezji cieszyńskiej., Warszawa 1978, str. 47–49
Historia najnowsza siedemsetletniego Jaworza., Jaworze 1987
Jaworze: przewodnik., pr. zb. pod red. P. Gawłowskiego, Jaworze 1992, str. 20-21
http://parafiajaworze.pl/32f94/a5bef/Historia_Parafii/kategoria.html [historia parafii i kościoła, aut. ks. R. Janik]

23. Źródła ikonograficzne i fotografia (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)

- archiwum parafialne – reprodukcja fotograficzna pieczęci z sylwetką kościoła sprzed 1851 r.; zdjęcia archiwalne kościoła przed rozbudową w 1912 r.: widok zewnętrzny od pd., widok wnętrza ku prezbiterium; repr. fotograficzna panoramy Jaworza, z podpisem: Ernsdorf, öster Schlesien, Wasserheilanstalt und Kurort in den Beskiden, 400 m. (prawdopodobnie ok. 1880 r.) – widoczny cały zespół zabudowań kościoła ewangelickiego;
- Jaworze: przewodnik., op.cit. — rysunki: widok kościoła, plebanii i szkoły, str. 20-21
- fotografie zespołu wykonane w 2007/2008 r. przez ks. Andrzeja Krzykowskiego, proboszcza pomocniczego w Jaworzu (wykorzystane w dokumentacji)

24. Uwagi różne.

25. Opracował

tekst ..... PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.09.2008

plany i rysunki ..... PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.09.2008

zdjęcia ..... PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.09.2008

miejsce przechowywania negatywów: archiwum autora

Karta po wypełnieniu podlega ochronie na podstawie przepisu prawa autorskiego

26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)

27. Załączniki

- * wkładka nr 1: cd. opisu; cd. historii; spis fotografii; zdjęcia;
- * wkładka nr 2: zdjęcia;
- * wkładka nr 3: zdjęcia; rycina z ok. 1880 przedst.. panoramę Jaworza;
- ❖ 5 kart ewidencyjnych obiektów: kościół, plebania, szkoła, marownia, obora (bud. gospodarczy)

1. Miejscowość	2. Obiekt (nazwa jak na karcie)	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)
JAWORZE	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO	cd. opisu; cd. historii; spis fotografii; zdjęcia;

gospodarczym. Cmentarz ogrodzony jest od wsch. i pd. współczesnym ogrodzeniem z prostych prętów metalowych na murowanych i tynkowanych czworobocznych w przekroju słupkach. Współczesne ogrodzenie nawiązuje formą do zachowanego oryginalnego odcinka pn., który wykonany z metalowych prętów połączonych motywem arkadek i zwieńczonych grotami, opartych na masywnych, murowanych z cegły słupkach. W połowie odcinka starego ogrodzenia, na takich samych słupkach, zawieszona dwuskrzydłowa brama.

Budynki zespołu, zróżnicowane pod względem formy, funkcji i gabarytów, powstawały na przestrzeni stulecia 1780–1880, a ich przekształceń dokonywano jeszcze w późniejszych latach (1912, 1928 – kościół; budynek gospodarczy – l. 80 XX w.), w miarę zmieniających się potrzeb i pozyskiwania funduszy na rozbudowę. W wyniku powiększenia się zespołu, pierwotna zamknięta kompozycja budynków zgrupowanych wokół regularnego dziedzińca uległa przekształceniu i rozproszeniu, zyskując nowe zabudowania i rozległe tereny na pn. i zach.

W skład zespołu wchodzi obecnie następujące budynki: **kościół, 1782, 1852, 1912 (nr 1)**, sąsiadujące z nim: od wsch. **plebania, l. 80-te XVIII w. (nr 2)**, od zach: **szkoła, 1794 r. (nr 3)** oraz: **obora (?)**, **ob. budynek gospodarczy wielofunkcyjny (nr 4)**, **marownia, 1880 r. (nr 6)** [wszystkie wymienione obiekty: *patrz* ∞ *szczegółowe karty ewidencyjne kościoła, plebanii, szkoły, obory, marowni*]. Do zespołu należy również **budynek gospodarczy i pomocniczy (nr 5)**, w obecnej formie pochodzący z lat 80-tych XX w., który wzniesiono w miejsce pierwotnego budynku, widocznego na rycinie z ok. 1870 r.

Budynek gospodarczy i pomocniczy (nr 5) — pierwotnie jednokondygnacyjny, o zwartej nierozczłonkowanej bryle, nakryty dachem dwuspadowym o małym kącie nachylenia połaci, murowany, otynkowany (rycina z ok. 1870 r.). Obecny budynek jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, częściowo podpiwniczony, z trzema wyżkami w połaciach dachowych nakrytymi własnymi daszkami dwuspadowymi; pokrycie dachowe – papa na lepiku; część budynku zajmują trzy boksy garażowe leżących, z dużymi metalowymi dwuskrzydłowymi bramami zach., w pozostałej części pomieszczenia pomocnicze; otwory okienne w nieregularnym układzie, zróżnicowane, w kształcie prostokątów leżących.

Cmentarz ewangelicki, założony w 1880 r. Pierwotny czworobok wydłużony w osi wsch. – zach., powiększony został o nowszą część pd.-zach.; obecnie teren cmentarza ma kształt litery L a jego granice wyznacza ogrodzenie metalowe, z zachowanym oryginalnym odcinkiem od strony pn. W pd.-wsch. narożniku kościoła znajduje się marownia z pomieszczeniem dla grabarza. Bramy

zlokalizowano przy marowni i w pn. odcinku ogrodzenia. Alejki cmentarne przecinają się pod kątem prostym. Przy pd. odcinku ogrodzenia, za marownią zgromadzono najstarsze grobowce, niektóre przeniesione z cmentarza katolickiego, gdzie chowano protestantów przed założeniem cmentarza ewangelickiego (płyta pastora Franza Cziżeka z 1827 r.). Znajduje się tu również płyta innego proboszcza, założyciela cmentarza, Hermanna Juliusza Kotschego i jego zony Ernestyny a także późniejsza, prosta płyta nagrobna ku czci lekarzy uzdrowiskowych, ojca i syna – Zygmunta i Jerzego Czopów, dzięki którym Jaworze rozkwitało jako uzdrowisko w latach 20-tych i 30-tych XX w. Na cmentarzu można też spotkać bardziej rozbudowane struktury, jak grobowiec rodziny Cichy.

cd. pkt 12: Autorzy, historia obiektu ..:

Hermann Juliusz Kotschy, który funkcje duszpasterskie spełniał w Jaworzu przez 60 lat. Efektem jego działalności była budowa wieży kościelnej w 1851 r., a w 30 lat później pastor Kotschy doprowadził do założenia przy zespole kościelnym **cmentarza ewangelickiego** (gdzie został pochowany wraz z żoną w 1897 r.) i wzniesienia **marowni (1880)**. Prace były możliwe dzięki pomocy finansowej ówczesnego właściciela Jaworza, propagatora jego uzdrowiskowych walorów, hrabiego Ludwika Filipa Saint Genois d'Anneaucourt. Ostatnie prace budowlane przy kościele przeprowadzono w latach 1912 i 1928; dzisiejszy eklektyczny kształt budowli jest ich efektem. W 1936 r. parafia w Jaworzu weszła w skład diecezji cieszyńskiej kościoła ewangelicko-augsburskiego RP.

SPIS FOTOGRAFII:

1. Widok zespołu ku pn. (szkoła nr 3, plebania nr 2, obora nr 4, marownia nr 6) [fot. A. Krzykowski].
2. Widok zespołu na pd. (kościół nr 1, szkoła nr 3).
3. Widok na zespół od pd.-zach. (kościół nr 1, szkoła nr 3) [fot. A. Krzykowski].
4. Droga wewnętrzna ze skwerem, za którym plebania (nr 2) i obora (nr 3).
5. Droga wewnętrzna przy elewacji pn. kościoła.
6. Rozwidlenie drogi wewnętrznej przy wjeździe (w głębi szkoła nr 3).
7. Droga zach. między zespołem kościelnym i cmentarzem (szkoła nr 3) i bud. gosp. (nr 5).
8. Budynek gospodarczy (nr 5).
9. Ta sama droga, widok ku pn., w głębi marownia (nr 6) i cmentarz
10. Główny wjazd, widok ku pn.
11. Droga cmentarna, widok z pn. na pd.
12. Cmentarz [fot. A. Krzykowski].
13. Droga pn. przy cmentarzu.
14. Brama pn. w oryginalnym ogrodzeniu cmentarza.

1.

2.

3.

4.

1. Miejscowość

JAWORZE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO-
AUGSBURSKIEGO**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia;

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

1. Miejscowość

JAWORZE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

**ZESPÓŁ KOŚCIOŁA EWANGELICKO-
AUGSBURSKIEGO**

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia; archiwalia

12.

13.

14.

Fragment ryciny ok. 1880 r. przedstawiającej panoramę Jaworza, z widocznym na pierwszym planie zespołem kościoła ewangelickiego.

